

УДК 342.716

Ю.В. ХРИСТОВА, канд. юрид. наук,
Дніпропетровський державний університет вну-
трішніх справ

ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПОКАРАННЯ СПІВУЧАСНИКІВ ЗЛОЧИНУ

Ключові слова: права людини, правосуддя, спів-
участь, покарання

Докорінні зміни в соціально-політичних та інших умовах життя суспільства і держави на нинішньому етапі розвитку України створили передумови для реформування системи кримінальної юстиції у напрямі дальшої демократизації, гуманізації, посилення захисту прав і свобод людини відповідно до вимог міжнародних правових актів і зобов'язань нашої держави перед європейським та світовим співтовариством. За цими актами європейський уніфікований погляд на позбавлення волі містить суттєву умову застосування даного покарання – виправлення засуджених передбачає мінімізацію негативного впливу позбавлення волі на особистість та соціальну поведінку осіб, позбавлених волі.

Безперечно, що основною гарантією дотримання конституційних прав і свобод, а також рівності усіх людей перед законом має служити справедливе і доступне правосуддя, і основне завдання суду – забезпечити захист прав і свобод людини. Крім того, у відповідності до ст.3 Конституції України держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є її головним обов'язком [1]. Проте аналіз судової практики свідчить про наявність випадків невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особі засуджених, що обумовлює потребу пошуку оп-

тимальної моделі призначення покарання співучасникам злочину та дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства.

Розробкою теорії прав людини в сучасній науці займалися провідні учені-конституціоналісти: А.М. Колодій, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Ю.С. Шемшученко, О.Н. Ярмиш та інші. Окремі питання кримінальної відповідальності за злочини, вчинені у співучасті досліджували такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як М.І. Бажанов, Ф.Г. Бурчак, Р.Р. Галіакбаров, П.І. Гришаєв, Н.О. Гуторова, Л.М. Демидова, Г.П. Жаровська, О.В. Ільїна, О.О. Кваша, М.Й. Коржанський, М.І. Мельник, Г.В. Новицький, М.С. Таганцев та ін. Зазначені науковці зробили суттєвий внесок у дослідження вказаної проблематики. В той же час, питанню дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства про покарання співучасників злочину в науковій літературі приділено недостатньо уваги, що обумовило актуальність теми даного дослідження. З погляду на це метою статті є розв'язати комплексне наукове завдання з позицій сучасних досягнень науки конституційного, міжнародного та кримінального права щодо конкретизації положень про дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства про покарання співучасників злочину.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких завдань: проаналізувати практику застосування судами України кримінального законодавства у справах про злочини, вчинені у співучасті; висвітлити досвід застосування відновного правосуддя та особливості індивідуалізації кримінального покарання співучасників злочину в кримінальному законодавстві зарубіжних країн, а також сформулювати на цій основі пропозиції, спрямовані на вироблення оптимальної моделі призначення покарання співучасникам та дотримання прав і свобод людини.

Виникнення питань щодо дотримання прав і свобод людини при застосуванні окремих

положень КК України обумовлені, по-перше, великою амплітудою між нижчою та вищою межами одного й того самого виду покарання. Наприклад, середнє значення амплітуди покарання у виді позбавлення волі в санкціях статей КК України за злочини, вчинені у співучасті, становить близько 5-ти років. По-друге, кількість основних видів покарання, які альтернативно можуть бути призначені за один і той самий злочин, є дуже великою. Так, наприклад, відповідно до ч.2 ст.190 КК України за шахрайство, вчинене за попередньою змовою групою осіб, окрім того, що санкція передбачає чотири види основних покарань, можна призначити покарання від штрафу у розмірі 50 неоподаткованих мінімумів доходів громадян до 3 років позбавлення волі [2].

Крім того, вітчизняний законодавець, регламентуючи призначення покарання за співучасть у злочині в ст.68 КК, не визначає його математичною пропорцією, як це зроблено, наприклад, стосовно незакінченої злочинної діяльності. З метою забезпечення правильного застосування законодавства при розгляді кримінальних справ про злочини, вчинені у співучасті, Пленум Верховного Суду України (далі – ВСУ) надав керівні роз'яснення [3, с.32]. Проте у судовій практиці ці питання не знайшли однозначного вирішення, що підтверджується наявністю випадків невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особі засуджених. Наприклад, вироком Комсомольського районного суду м. Херсона були засуджені Ш., М., Л., Х., кожний за ч.2 ст.187 КК України із застосуванням ст.69 КК України на 4 роки позбавлення волі з конфіскацією всього майна, яке належить засудженим на праві власності. Ухвалою апеляційного суду Херсонської області вирок суду в частині призначеного покарання змінено: Ш., М., Л., Х. вважаються засудженими за ч.2 ст.187 КК України із застосуванням ст.69 КК України на 4 роки позбавлення волі. На підставі ст.75 КК України Ш., М., Л., Х. звільнені від призначеного покарання з випробуванням та іспитивим строком на 1 рік. Колегія суддів

Судової палати у кримінальних справах ВСУ вирішила скасувати зазначену ухвалу апеляційного суду Херсонської області на підставах невідповідності призначеного покарання тяжкості злочину та особі засуджених у зв'язку з м'якістю призначеного покарання [4].

На відміну від закону про кримінальну відповідальність України в КК Російської Федерації питання призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом співучасникам злочину врегульовано безпосередньо в Загальній частині [5, с.589]. Так, у ч.1 ст.64 КК Російської Федерації зазначено, що за активного сприяння учасника групового злочину розкриттю цього злочину покарання може бути призначено нижче нижчої межі, передбаченої відповідною статтею Особливої частини даного Кодексу, або суд може призначити більш м'який вид покарання, ніж той, який передбачений цією статтею, або не застосувати додатковий вид покарання, передбачений в якості обов'язкового [5, с.117].

Також непоодинокими є випадки призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом організатору організованої групи та її учасникам. Так, Диканський районний суд Полтавської області, розглянувши в судовому засіданні кримінальну справу по обвинуваченню осіб К., Л., М. у вчиненні злочину, передбаченого ч.5 ст.185 КК України, врахував такі обставини, як вчинення підсудними у складі організованої групи злочину, який є особливо тяжким і становить велику суспільну небезпечність, а також розмір викраденого ними майна. Водночас, суд узяв до уваги повне відшкодування завданих збитків, а також те, що вказані вище підсудні вперше притягуються до кримінальної відповідальності, щиро покаялися та усвідомили незаконність своїх дій. Крім того, підсудний К. має на утриманні двох хворих малолітніх дітей, а особа М. є ліквідатором аварії на ЧАЕС. Суд вирішив, що ці обставини суттєво пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину. З урахуванням особи кожного з підсудних, які позитивно характеризуються та мають певні захворювання,

суд дійшов висновку про можливість застосувати ст.69 КК України при призначенні покарання кожному з них. Так, підсудному К., який був організатором злочинної групи, суд призначив покарання у виді позбавлення волі строком на 5 років, а підсудним Л. та М., які були її учасниками, – по три роки позбавлення волі кожному підсудному з конфіскацією всього майна, яке є їх власністю.

Питання про мінімальний розмір строку покарання організатору (керівнику) організованої групи чітко та безкомпромісно вирішено в ч.2 ст.66 КК Республіки Білорусь, відповідно до якої він не може бути меншим, ніж три чверті строку найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею особливої частини даного Кодексу [6, с.51].

Також заслуговує на увагу досвід зарубіжних країн щодо визначення розміру покарання для інших видів співучасників злочину. Наприклад, відповідно до ст.27 КК Китайської Народної Республіки пособникам, якими визнаються особи, які виконують у групових злочинах другорядні чи допоміжні ролі, призначається більш м'яке покарання, ніж головним злочинцям, якими є організатор, керівник злочинної групи по вчиненню злочинних діянь або особа, яка виконує головну роль у спільному злочині, або покарання нижче нижчої межі, або вони звільняються від покарання [7].

У ст.19 КК Республіки Польща передбачена можливість суду, призначаючи покарання за пособництво, застосувати надзвичайне пом'якшення покарання. Для інших співучасників така можливість обумовлена відсутністю обставини, передбаченої в ч.2 ст.21 даного кодексу. Йдеться про особисту обставину, що обтяжує відповідальність і є ознакою забороненого діяння. Співучасник підлягає кримінальній відповідальності, передбаченій за це заборонене діяння в тому випадку, якщо він був обізнаний про цю обставину, хоча вона й не має відношення до нього особисто [8].

В ст.24 «Підбурювання» КК Швейцарії зазначено, що той, хто умисно схиляє іншу особу до вчинення злочину або проступку, підлягає такому ж покаранню, яке загрожує й

виконавцю. А в ст.25 «Пособництво» того ж кодексу вказано на те, що той, хто умисно надає допомогу при вчиненні злочину або проступку, підлягає передбаченому покаранню, яке може бути пом'якшене [9].

Крім того, відповідно до параграфу 41а КК Австрії суду надається право на виключне пом'якшення покарання особі, яка погоджується на співробітництво з органами, які здійснюють кримінальне переслідування, та повідомляє вказаним органам відомі їй факти про діяльність злочинних угруповань, якщо це сприяє попередженню злочинного діяння або його розкриттю [10, с.114–115]. Кримінальний кодекс Іспанії в ст.63 передбачає можливість призначення співучасникам покарання на одну третину менше, ніж покарання, передбачене виконавцю [11, с.29].

Закінчуючи огляд кримінальних кодексів деяких зарубіжних країн, слід ще раз підкреслити, що закріплені в них моделі законодавчого вирішення питання про розмір покарання, що призначається за злочини, вчинені у співучасті, можуть слугувати предметом імплементації в законодавство України про кримінальну відповідальність з метою подальшого інтегрування нашої держави в європейське співтовариство та дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства.

Продовжуючи аналіз досвіду зарубіжних країн, спрямованих на дотримання прав людини при застосуванні кримінального покарання та підвищення його ефективності у протидії злочинності, слід звернути увагу на те, що нині Україна перебуває на етапі законодавчого врегулювання та поступового інституціонального запровадження відновного правосуддя. Традиційно реакцією держави на злочин є покарання особи, яка його вчинила. Наукові дослідження підтверджують, що немає жодних ознак, які б засвідчили про те, що покарання допомагає людям змінитися на краще. Найбільш поширений вид покарання – позбавлення волі – не виправляє осіб, які вчинили злочин, не зменшує насилля в суспільстві і не відновлює в ньому порядок та злагоду. З огля-

ду на те, що каральні способи подолання злочинності не дають бажаних наслідків, виникла необхідність шукати інші способи реагування на злочин. Одним із таких альтернатив стало відновне правосуддя – новий підхід до вирішення кримінальних конфліктів, спрямований на відновлення справедливості та усунення шкоди, заподіяної злочинцем [12, с.47].

Каральне правосуддя стверджує, що злочин вчиняється не проти жертви, а проти держави, отже його метою стало встановлення вини. Під час слідства і суду йдеться про покарання і норми закону, а не про людину, яка за певних обставин, з певним наміром і з власною певною історією, вчиняє конкретну протиправну дію. Одночасно правопорушник отримує тільки покарання, а не можливість усвідомити скоєне і розкаятися [13, с.178].

Зокрема, відновне правосуддя знімає всі ці суперечності: на відміну від традиційної системи кримінального судочинства, потерпілою стороною визнається не держава, а конкретна особа – особа, яка була ображена, над якою вчинено насилля та якій необхідно відшкодувати заподіяні збитки. Водночас метою стає не покарання, а відновлення, тобто зцілення, примирення обох сторін конфлікту, усунення шкоди і, відповідно, досягнення злагоди у суспільстві. Отже, відновне правосуддя трансформує боротьбу між людьми у спільну діяльність задля залагодження їхнього конфлікту у не суперницький спосіб, зміцнює традиції миротворчості й співпереживання, сприяє вихованню суспільства й закріпленню в ньому гуманістичних цінностей.

Як самостійне явище у правовій практиці відновне правосуддя не скасовує традиційного карального правосуддя. Його доцільно розглядати як новий напрям розвитку кримінального судочинства, що не суперечить наявній системі, а допомагає традиційному правосуддю, вносить позитивні аспекти у справу дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства та здійсненню протидії злочинності.

Проведені дослідження засвідчили, що коли обидві сторони погодилися на зустріч,

майже у 90 % випадків примирення відбувається, та угоди про усунення збитків виконуються у 80–90 % випадків. Отож, відновне правосуддя забезпечує якнайшвидше усунення моральних і матеріальних збитків, заподіяних злочинцем, що сприяє підвищенню ефективності механізму забезпеченню прав і свобод людини під час здійснення кримінального судочинства. Крім того, медіація звільняє суддів від навантаження у зв'язку із розглядом справ невеликої тяжкості і надає можливість зосередитися на більш серйозних справах, а також пришвидшує процес розгляду справ у суді.

Відновне правосуддя поширене у більшості цивілізованих країн вже понад 25 років. Цей процес успішно розвивається на теренах Європи, США, Австралії, Нової Зеландії. Серед європейських держав воно законодавчо закріплено в Австрії, Бельгії, Великій Британії, Норвегії, Фінляндії, Польщі та Чехії. Здійснені перші кроки у Данії, Швеції, Нідерландах, Ірландії, Люксембурзі, Іспанії та Італії. Останнім часом активізувався рух за впровадження програм примирення (медіації) у Східній Європі. У Польщі та Чехії після проведення експерименту програми примирення (медіації) не тільки отримали визнання, але й закріплені на законодавчому рівні [14, с.64]. У Росії програми примирення діють протягом декількох років [15, с.10].

В останні десятиліття було прийнято низку міжнародних нормативно-правових документів, котрі так чи так стосуються застосування медіації у кримінальних справах. Так, Рамкове рішення Ради Європейського Союзу «Про положення жертв у кримінальному судочинстві», прийняте 15 березня 2001 р., наголошує на необхідності розширення сфери застосування медіації у кримінальних справах і зобов'язує всі держави Європейського Союзу поширювати посередництво у кримінальних справах і забезпечувати прийняття до розгляду будь-які угоди між жертвою та правопорушником, досягнуті у процесі посередництва. Резолюція Ради з соціальних та економічних питань ООН від 24.07.2002 р.

рекомендує всім державам розробляти та впроваджувати програми примирення у національне кримінальне судочинство. На сьогодні в більшості країн Європи медіація як інструмент відновного підходу наявна у практиці роботи з кримінальними ситуаціями та має законодавчу підтримку [16, с.65].

Україна перебуває на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя та її поступового інституціонального запровадження, що спонукає до подальших ініціатив у цьому напрямі.

В результаті проведеного дослідження обґрунтовано положення про те, що є потреба в єдиній законодавчій моделі щодо дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства про призначення покарання. Так, запропоновано при призначенні покарання співучасникам злочину виходити з суспільної небезпечності видів співучасті. Автор науково обґрунтовує необхідність законодавчо визначити, що: а) мінімальна пропорція розміру основного покарання, котру може бути призначено організатору злочину, встановлюється на рівні 3/4 від найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною статтею (частиною статті) Особливої частини КК України; б) пособнику злочину призначається більш м'яке покарання, ніж його виконавцю. Крім того, проаналізувавши сучасні тенденції розвитку вітчизняного та зарубіжного кримінального законодавства в умовах поступового інституціонального запровадження відновного правосуддя, аргументовано необхідність змін правових норм, що стосуються умов надзвичайного пом'якшення покарання для співучасників злочину з метою подальшого інтегрування нашої держави в європейське співтовариство та дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України. – К. : Парламентське вид-во, 2010. – 62 с. – (Бібліотека офіційних видань).

2. Кримінальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua:80-0/pls/zweb/webprok4_1?id=&pf3511=15041.

3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах. – 2-ге вид., змін. і доп. – К. : Скіф, 2006. – 492 с.

4. Ухвала колегії суддів Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України : від 03.04.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

5. Энциклопедия уголовного права. Т. 9. Назначение наказания. – Изд. проф. Малинина. – СПб. : СПб ГКА, 2007. – 912 с.

6. Уголовный кодекс Республики Беларусь : по состоянию на 21 янв. 2008 г. / Национальный совет Республики Беларусь. – Официальное издание. – Минск. : Амалфея, 2008. – 352с. – (Кодексы Республики Беларусь).

7. Уголовный кодекс Китайской Народной Республики [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.law.edu.ru>.

8. Уголовный кодекс Республики Польша : по состоянию на 1 авг. 2001 г. / [пер. с пол. Д. А. Барилевич]. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2001. – 234 с.

9. Уголовный кодекс Швейцарии : по состоянию на 5 апр. 2002 г. / научн. ред., предисл. и пер. с нем. А. В. Серебренниковой. – СПб. : Юрид. центр Пресс, 2002. – 350 с.

10. Уголовный кодекс Австрии : по состоянию на 1 авг. 2000 г. / пер. с нем. А. В. Серебренникова. – М. : ИКД Зерцало-М, 2001. – 144 с.

11. Уголовный кодекс Испании : по состоянию на 24 мая 1996 / Генеральные кортеси ; [пер. с исп. В. П. Зырянова, Л. Г. Шнайдер]. – М. : Зерцало, 1998. – 218 с.

12. Сальберг А. Посередництво : від розриву до зв'язку / А. Сальберг // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 4. – С. 44–53.

13. Сучасні стратегії міліції щодо профілактики злочинності неповнолітніх : навч. посіб. / [Мороз Л. І., Коваль Р. Г., Прокопенко Н. М. та ін.]. – К. : Вид. Паливода А. В., 2008. – 210 с.

14. Замніус В. Експертний висновок стосовно законодавчих передумов впровадження процедури медіації в Україні на підставі порівняльного аналізу польського та українського законодавства / В. Замніус // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1–2. – С. 62–69.

15. Коваль Р. Г. Актуальні питання форму-

вання української моделі відновного правосуддя / Р. Г. Коваль // Відновне правосуддя в Україні. – 2005. – № 1–2. – С. 8–11.

16. Бертольд С. Медіація у сфері кримінального права у кантоні Цюрих / С. Бертольд // Відновне правосуддя в Україні. – 2008. – № 4. – С. 63–67.

Христова Ю. В. Дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства про покарання співучасників злочину / Ю. В. Христова // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 742–747 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12xjvpcz.pdf>

Зроблено пошук оптимальної моделі дотримання прав і свобод людини при застосуванні кримінального законодавства щодо призначення покарання співучасникам злочину.

Христова Ю.В. Соблюдения прав и свобод человека при применении уголовного законодательства о назначении наказания соучастникам преступления

Сделан поиск оптимальной модели соблюдения прав и свобод человека при применении уголовного законодательства о назначении наказания соучастникам преступления.

Khristova Ju.V. Observance of Human Rights and Freedoms during Application of Criminal Law on Punishment of Co-Participants of Crime

To the search of appropriate modes of observance of human fights and freedoms during application of criminal law on punishment of co-participants of crime is devoted.

Форум права Форум